

Armin Pavić i Franjo Marković o Gundulićevu *Osmanu**

DUBRAVKO JELČIĆ

HAZU, Zagreb

UDK 821.163.42.09 Gundulić, I.
821.163.42.0-05 Marković, F.
821.163.42.0-05 Pavić, A.

Pregledni članak
Primljen: 17. 6. 2014.
Prihvaćen: 23. 9. 2014.

Sažetak

U Izvješću požeške gimnazije za šk. g. 1870/71. objavio je Armin Pavić raspravu »Kako se je izgubilo 14. i 15. pjevanje Gundulićeve *Osmana*?«, koja je odmah privukla veliku pozornost kulturne javnosti. Polazeći od konstatacije da je još za života Gundulićeva ostala »pretrgnuta nit među šesnaestim i prvimi pjevanji«, Pavić tvrdi da je Gundulić »prije godine 1622. bio spjevao epos kojemu bijaše sadržaj vojevanje kralja Vladislava proti Turkom«, a taj ep namjeravao je on kasnije unijeti u svoj drugi ep, napisan poslije 1622, i to bi, po njegovoj zamisli, bio *Osman*. Smrt ga je spriječila da ostvari svoj naum.

Razvila se polemika koju je, suprostavljajući se Pavićevoj tezi, pokrenuo Franjo Marković, i ona se s vremenom širila na druge sudionike, od kojih je većina pristajala uz Markovićevu tezu, koja je napokon i pretegnula. Bila je to prva znanstveno postavljena polemika u povijesti hrvatske književnosti.

Gljučne riječi: Armin Pavić, Franjo Marković, Gundulićev *Osman*; znanstvena polemika

U hrvatskoj kulturnoj povijesti Franjo Marković (1845–1914) zaorao je dvije duboke brazde: kao književnik i kao filozof. Koliko god značajan pjesnik i kritičar, ništa manje značajan nije ni kao filozof i estetičar. Neki ga drže i začetnikom svjetovne filozofije u Hrvatskoj. Poznatiji kao pjesnik koji je napisao temeljna djela hrvatskoga književnog romantizma, Franjo Marković

* O temi koju vam danas ovdje izlažem pisao sam već u više navrata, samo u znatno sažetijem obliku: prvi put u svojoj knjizi eseja *Vallis aurea* (1977), kasnije i u oba izdanja svoje *Povijesti hrvatske književnosti* (1997, 2004), a mjestimična ponavljanja bila su neizbježna i u ovom znatno opširnijem tekstu.

je s nepravom zanemaren kao filozof, koji je objavio svoje najvažnije djelo *Razvoj i sustav obćenite estetike* (1903), kao i opširnu raspravu »Filosofijski rad Rugjera Josipa Boškovića«, tiskanu u trobroju Akademijina *Rada* prigodom stote obljetnice Boškovićeve smrti.¹ Etički ili estetički aspekti dominiraju i u njegovim propitivanjima romansi i balada, svjetovne dramske književnosti i naših narodnih poslovice, kao i djelâ Ivana Gundulića. To sjedinjeno, združeno, homogenizirano djelovanje književnog kritičara i filozofa, združenost, amalgamiranost pjesničkog zanosa i filozofskog promišljanja karakterizira gotovo sva njegova djela, a raspravama o Gundulićevu *Osmanu* pokrenuo je prvu znanstvenokritičku i književnoteorijsku, estetički utemeljenu polemiku u hrvatskoj književnosti.

Pitanje otvara Armin Pavić (1844–1914) raspravom »Kako se je izgubilo 14. i 15. pjevanje Gundulićeva *Osmana*?«, koju je objelodanio u *Izvjestju o Kraljevskoj Velikoj gimnaziji u Požegi* za školsku godinu 1870/71. Arhivski istraživač, prvi koji je temeljito istražio književni segment dubrovačkog arhiva, u prvoj rečenici te svoje prve znanstveno-kritičke rasprave konstatirao je da »Već u najstarijih rukopisih Gundulićeva *Osmana* nema pjevanja 14. i 15.« i da »Dva između veoma mnogih rukopisa padaju još prije silnoga potresa od g. 1667.: jedan godine 1648., drugi 1652., pa već na ovih stoji za naša dva pjevanja ubilježeno, da se nijesu našla poslije piščeve smrti.«² Pavić navodi mišljenje Dubrovčanina Džanluke Volantića, koji se Gundulićevim djelima bavio prije njega, da Gundulić nije objelodanio *Osmana* »jer ga je prenegla smrt zapriečila, da to posljednje svoje djelo dotjera kraju kako je bio želio.«³

Tu činjenicu, da je *Osman* u rukopisu ostao nedovršen, da mu nedostaju četrnaesto i petnaesto pjevanje, Pavić tumači sasvim drukčije. Polazeći od vlastitog zapažanja da je »još za života pjesnikova ostala <...> pretrguta nit među šesnaestim i prvimi pjevanji«,⁴ Pavić tvrdi, prvo, da je pjesnik »prije godine 1622. bio spjevao epos, kojemu bijaše sadržaj vojevanja kralja Vladislava proti Turkom. Ovaj epos bijaše razporedan prema Tasovu [!] oslobođenu Jerusolimu, a čin mu je padoo prije onoga, koji nam se u današnjem Osmanu prikazuje.«⁵ I drugo što tvrdi Pavić, »Gundulić je poslije 1622. sastavio drugi epos, u kojem je spjevao nesreću cara Osmana, kako ga s prijestola svrgnuše i udaviše. U taj drugi epos spremio se je pjesnik onaj prvi uplesti, da tako od obaju sastavi

¹ Franjo Marković, »Filosofijski rad Rugjera Josipa Boškovića«, *Rad JAZU* 87-88-90 (1887–1888), pp. 543–716.

² *Izvjestje o Kraljevskoj Velikoj gimnaziji u Požegi*, p. 3.

³ Ibid.

⁴ O. c., p. 6.

⁵ Ibid.

svoga *Osmana*, ali u tom ga je zapriječila smrt, te nam je tim uzrokom ostao *Osman* ovako krnj, kakova ga poznajemo iz rukopisâ.«⁶

Toj Pavićevoj pretpostavci išao je na ruku i sâm Gundulić, koji već u prvom pjevanju *Osmana* otkriva svoju namjeru izravnim obraćanjem poljskom kraljeviću, moleći ga da

»na spjevanja ova obrati
veličanstvo vedra čela,
u kijem ti ištem prikazati
nedobitna tvoja djela.«⁷

Došavši potkraj 1874. za gimnazijskog učitelja u Zagreb, Pavić je u studiji »O kompoziciji Gundulićeva *Osmana*«⁸ pokušao pojačati svoju tezu novim i konkretiziranim pretpostavkama, od kojih je kasnije i sâm odustao; jedna od njih je i pretpostavka, da je to stapanje dvaju epova pokušao izvesti ne Gundulić sâm, nego netko drugi, vjerojatno neki nepoznati pjesnik; ali osnovnu tezu nije opozvao do smrti. Ustrajao je na njoj i nakon što su se protiv nje izričito izjasnili u to doba vodeći, najugledniji i najautoritativniji književni znanstvenici kroatisti: Vatroslav Jagić i Luko Zore, Franjo Marković i Alfred Jensen. Nitko ga nije mogao razuvjeriti, čak ni barem malo pokolebati, pa ni oni. Pavić je uvjerenost tvrdio da se to što *Osmanu* nedostaju dva pjevanja u sredini epa može objasniti samo tako da je pjesnik u (hipotetičnoj) *Vladislavijadi* opjevao poljsku hoćimsku pobjedu 1621, a u drugom epu, u *Osmanu*, udes i smrt *Osmana* II. 1622, a onda je ta dva spjeva htio spojiti, ustvari stopiti u jedan, u kome bi ta dva događaja bila povezana kao uzrok i posljedica, pa je poslije prvog pjevanja druge pjesme unosio pjevanja iz druge, ali ga je smrt pretekla prije nego što je došao do XVI. pjevanja.

Najustrajniji Pavićev oponent, jednako ustrajan i nepokolebljiv kao što bijaše i Pavić, bio je Franjo Marković. Dok je Paviću *Osman* nekonzistentno, nejedinstveno djelo, Franjo Marković vidio je u njemu homogenu strukturu, čvrstu, kompaktnu cjelinu, kako u zamisli tako i u kompoziciji. Svojim polemičkim raspravama »Estetička ocjena Gundulićeva *Osmana*«⁹ i »Estetičnoj ocjeni Gundulićeva *Osmana*«¹⁰ založio se upravo za jedinstvo kompozicije Gundulićeva epa. Prvi put u hrvatskoj književnoj povijesti sukobile su se dvije

⁶ O. c., p. 7.

⁷ Ivan Gundulić II: *Osman* (Zagreb, 1962), u: *Pet stoljeća hrvatske književnosti* 13, p. 8.

⁸ Armin Pavić, »O kompoziciji Gundulićeva *Osmana*«, *Rad JAZU* 32 (1875), pp. 104–150.

⁹ Franjo Marković, »Estetička ocjena Gundulićeva *Osmana*«, *Rad JAZU* 46 (1879), pp. 78–165; 47 (1879), pp. 129–221; 50 (1879), pp. 96–175; 52 (1880), pp. 1–140.

¹⁰ Franjo Marković, »Estetičnoj ocjeni Gundulićeva *Osmana*«, *Vienac* 11/21 (1879), Zagreb, 24. svibnja 1879, pp. 329–334.

oprečne metode: filološka i estetska, kako primjećuje Branko Vodnik u jednom od brojnih svojih esejističkih fragmenata koji se, nenaslovljeni i neobjelodanjeni, nalaze u arhivu Odsjeka za povijest hrvatske književnosti Zavoda za povijest hrvatske književnosti, kazališta i glazbe HAZU. Dvije metode, »jedna i druga do skrajnosti uporna i nepopustljiva«, konstatira Vodnik na istome mjestu:

»Pavić iznio je svoju hipotezu prije svega kao pitanje teksta, o čemu treba da govori filološka kritika, ali pitanje postanja *Osmana* je kompliciranije, pa je filolog morao začeti i na područje estetske kritike, a za to [Pavić] nije imao dovoljno naučne spreme.«

Imao ju je Franjo Marković, za kojega Vodnik, u jednom drugom svome tekstu, kaže da je bio »estetski dogmatičar«. ¹¹ Navodeći primjere neslaganja filoloških kritičara i o Tassovu »slavnom epu« (Marković) i još slavnijim epovima Homerovim, upravo ekstremno kontradiktornim sudovima kritičara filološke škole o njima, Marković pita:

»Kako da se izađe iz takovih oprieka do suglasna suda? Tko da tu odluči? Zar može bit spekulativna estetika? Ta ni nje nema takove obćenite, od svih priznavane.« ¹²

Iznijevši nekoliko konkretnih primjera koji pobuđuju stanovite nejasnoće i dvojbe vezane uz estetičke sustave »najzaslužnijeg i najuglednijeg estetika njemačkoga«, kako je u istom tekstu, na istome mjestu ocijenio Friedricha Theodora Vischera (1807–1887), a potom i Aristotela, kojega je Lessing nazvao »Euklidom za estetiku«, Franjo Marković ide i dalje, sve do zaključka:

»Estetička ocjena teško je dakle moguća takova, da bi osnovano izricala apodiktične sudove; subjektivnost suditelja upliće se u nju.« ¹³

Već i ovo što dosad rekosmo dostatno je da pomislimo, a onda i zaključimo, da Vodnik nije bio sasvim u pravu kad je Markovića nazvao estetskim dogmatičarom. Relativiziravši mogućnosti estetike i domete estetičke kritike uopće, a pojedinih estetičara i estetskih kritičara napose, Franjo Marković predstavlja nam se kao – može li se tako reći? – racionalni filozof, kojemu ni svijet apstrakcije ne izmiče nadzoru razuma. »Estetična ocjena teško je dakle moguća takova, da bi osnovano izricala apodiktične sudove«, nastavlja Marković, »subjektivnost suditelja upliće se u nju. Ipak se zato neimamo plašiti estetičnoga ocjenjivanja dielâ, koja traže baš estetičnu ocjenu, dielâ pjesničkih

¹¹ Branko Vodnik, »Metodologija hrvatsko-srpske književne historiografije«, *Kronika Zavoda za književnost i teatrologiju JAZU* 4/1 (7) (Zagreb, 1978), p. 98.

¹² Franjo Marković, »Estetička ocjena Gundulićeva *Osmana*«, *Rad JAZU* 46 (1879), p. 79.

¹³ Ibid.

i u obće umjetničkih. Skepticizam u estetici i naprama njoj nebi bio onakovimi protuslovji i teškoćami osnovan.«¹⁴

Marković je u pravu: estetika, kao filozofska disciplina, podliježe subjektivnim kriterijima, ona zato ne izriče ni univerzalne vrijednosti ni objektivne sudove i ocjene, ali je u svakom kritičkom pristupu umjetničkom djelu neizbježan njen (subjektivni!) udio.

Profesor filozofije i estetike na Zagrebačkom sveučilištu, razvio je kao kritičar visoke estetičke zahtjeve tražeći apsolutnu ljepotu u umjetničkom djelu. Zagovarao je mišljenje da umjetnik mora idealizirati život (iako se, srećom, kao pjesnik i dramatičar nije uvijek i u svemu pridržavao tog načela), protivio se i realizmu i naturalizmu, jer ima u životu pojava, govorio je, koje ne odgovaraju uzvišenoj naravi umjetnosti. S tom mišlju ocjenjivao je i hrvatsku tekuću književnu produkciju (Preradović, Mažuranić, Bogović, Demeter, Ivan Dežman, sve do Iva Vojnovića), a u polemici s Arminom Pavićem o postanku i strukturi Gundulićeva *Osmana*, teorijskom spremom izgrađenom na temeljima estetike Johanna Friedricha Herbart (1776–1841), uspješno se nosio s privlačnijim i elokventnijim Pavićevim izlaganjima. Herbart i njegovi sljedbenici isticali su kult forme, videći upravo u njoj, u formi, ljepotu umjetničkog djela, ljepotu koja djelu pribavlja karakter i sjaj umjetnosti. A ljepota, smatra Herbart, nije i ne znači ništa drugo nego ono što jest. Gotovo bih rekao da ju je shvaćao kantovski, kao *Ding an sich*. Nije li, uostalom, Herbart i naslijedio Kanta poslije njegove smrti na katedri za filozofiju i pedagogiju u Königsbergu? Promatrajući neke stvari (predmete, djela) reagiramo na njih i doživljavamo ih kao ljepotu ili kao ružnoću. Pri tome valja razlikovati obične, jednostavne elemente kao takve od njihovih međusobnih odnosa, koji tvore formu, a samo ona, forma, postaje predmet estetičkog prosuđivanja. Na tim temeljima izgradio je Marković svoj pojam o formi kao bitnoj odrednici umjetničkog djela. Forma je temeljna stvaralačka kvaliteta umjetničkog djela, ona proizlazi iz sadržaja djela pa su i međusobno sukladni. Upravo formom *Osmana*, smatrajući je besprigovornom, dokazivao je Marković ispravnost svoje teze, da

»nema nikakova razložita povoda tvrditi, da je Osmanida skrpana od prvotne dvie pjesni, nego svi razlozi, crpeni iz oznaka tradicionalne epske tehnike, koju očevitno sledi Osmanida, govore za to, da je ona inače posve jedinstvena i savezna radnja, samo joj manjka 14. i 15. spjev.«¹⁵

Marković je međutim, kako mi se čini, benevolentno zanemario evidentnu činjenicu da *Osman*, upravo sa stajališta forme, trpi i otkriva i neke manje, ali očigledne kompozicijske nedostatke.

¹⁴ Ibid.

¹⁵ Ibid., p. 85.

Po konačnoj prosudbi naše književne povijesti, koju možemo prihvatiti, polemika Pavić–Marković potvrđuje da je hrvatska znanost, posebice znanost o književnosti, već tada bila dosegla visoki stupanj zrelosti.

Dok je kao član Narodne stranke i zastupnik u hrvatskom i zajedničkom ugarsko-hrvatskom saboru, sve u svemu od 1884. do 1906. godine, te kao odjelni predstojnik za bogoštovlje i nastavu, kako se tada zvao zemaljski ministar prosvjete, bavio politikom, Pavić nije radio književno. Za to je vrijeme samo skupljao građu i proučavao Porfirogeneta, da bi 1913. objavio posljednju svoju studiju *Postanje Gundulićeva Osmana*, koja je kao samostalno izdanje tiskana nakladom Kr. zemaljske tiskare u Zagrebu.¹⁶ U njoj obnavlja svoju tezu i odgovara svojim kritičarima, ali tada je već bilo jasno svima, pa možda i Paviću samome: Franjo Marković bio je uspješniji. U znanosti se danas u to više i ne sumnja. Kako mi jednom zgodom, davno, reče Ivo Frangeš, koji je to poslije i napisao,¹⁷ Franjo Marković iznio je pobjedu, iako je Pavić vještije, staloženije, tvrdokornije, pa ako hoćete i logičnije, branio svoje stajalište.

Prihvatanje Markovićeve teze utoliko je značajnije i vrednije.

Pripomenimo na kraju i to, da je Pavićev posljednji izazov ostao bez odjeka: Marković na njega nije reagirao. Možda i zato što je samo nekoliko mjeseci poslije Armin Pavić umro (11. veljače 1914), a ubrzo za njim i Franjo Marković (15. rujna 1914).

Armin Pavić, Franjo Marković and Gundulić's *Osman*

Summary

In the annual school report of the Požega Gymnasium for 1870/71, Armin Pavić published an essay »Kako se je izgubilo 14. i 15. pjevanje Gundulićeva 'Osmana'« [On the missing 14th and 15th cantos of Gundulić's *Osman*], which soon drew the attention of the cultural public. By assuming that while Gundulić was still alive »pretrgnuta nit među šesnaestim i prvimi pjevanji« [*the continuity between the sixteenth and the first cantos was broken*], Pavić claims that »prije godine 1622. bio spjevao epos kojemu bijaše sadržaj vojevanje kralja Vladislava proti Turkom« [before 1622 Gundulić had composed an epic which described the war of King Vladislav against the Turks], and this epic he later intended to incorporate into his second epic, written after 1622, and that, in his opinion, would be *Osman*. Death prevented him from accomplishing this idea.

¹⁶ Armin Pavić, *Postanje Gundulićeva Osmana* (Zagreb: Kraljevska zemaljska tiskara, 1913).

¹⁷ Ivo Frangeš, *Povijest hrvatske književnosti*, knj. 4 (Zagreb: Liber/Mladost, 1975), pp. 359–360.

This assumption gave rise to contradictory views and a lively polemic launched by Franjo Marković, whose thesis found numerous followers and finally gained general recognition. This marked the first scientifically grounded polemic in the history of Croatian literature.

Key Words: Armin Pavić, Franjo Marković, Gundulić's *Osman*; scientific polemic

